

HALK ŞAİRLERİNİN DİLİNDE TUZ*

Salt in Words of The Minstrel-Poets

Sel, chez les poètes populaires

Dr. Hüseyin ÖZCAN**

ÖZET

Tuz, bütün Türk topluluklarında kutsal sayılan bir madde olarak dikkat çeker. Bu özelliğinden dolayı tuzun folklorumuzda önemli bir yeri vardır. Halk hikayeleri, halk şiiri masal, bilmece vb. bir çok halk edebiyatı türlerinde tuz bir motif olarak işlenmiştir. Dilimizde tuz sözcüğünden türetilen ya da içinde tuz sözcüğünün geçtiği bir çok atasözü ve deyim bulunmaktadır. Halk aşkıları da tuz sözcüğünü ve tuz sözcüğünden oluşmuş bir çok deymi şiirlerinde kullanmışlardır. Bu çalışmada halk şairlerimizin şiirlerindeki tuzla ilgili deyim ve söyleyişlere örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Tuz, Halk şiiri, Deyim, Tuz ekmek

ABSTRACT

Salt has been regarded as a holy material in all Turkish societies. Therefore, salt has an important place in Turkish folklore. Salt has been a motif in many types of Folk Literature as folk stories, folk poetry, fairy tales, riddles and puzzles, etc. Turkish language has numerous proverbs and idioms, which are derived from the word salt or which included the word salt. Also, popular poets have used a number of idioms including, or derived from, the word salt in their folk poems. In this study, the idioms and phrases of popular poets related to salt are exemplified.

Key Words

Salt, Folk Poetry, Idiom, Salt and bread

Halk edebiyatının en yaygın ve en güzel dalı halk şiiridir. Halk şiirimizde halkımızın duyu ve düşünceleri en güzel, en doğal şekilde yerini bulmuş, folklorumuza ait unsurlar ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Tuz, bütün Türk topluluklarında kutsal sayılan bir madde olarak dikkat çeker. Türk inanış ve kültüründe tuzun önemli bir yeri vardır. Halk hikayeleri, halk şiiri masal, bilmece vb. bir çok Halk Edebiyatı türlerinde tuz bir motif olarak işlenmiştir. Dilimizde tuz sözcüğünden türetilen ya da içinde tuz sözcüğünün geçtiği bir çok atasözü ve deyim bulunmaktadır. Türkçemizdeki sözcük ve deyimlerin en orijinal ve en zengin kullanı-

lış şekillerine halk şiirimizde rastlarız. Halk kültüründe tuz ve tuzla ilgili kavramların yer alması sebebiyle tuz sözcüğü ve bu sözcükten türetilen söyleyişler halk şairleri tarafında şiirlerinde zaman zaman kullanılmıştır.

Sözlüklerimizde tuz; *“Tat vermek veya korumak için yiyeceklere konulan deniz suyu tadında billursu beyaz madde; kimyada adı sodyum klorür olup ya kütle halinde bulunur (kaya tuzu) veya içinde içinde erimiş bulunduğu sulardan çıkarılır. Mecazi olarak lezzet ve tat anlamlarında”* (Sözlük 1996: 2491) kullanılmaktadır.

Kamus-ı Türki'de **“Tuz ekmek; niyet, ihsan, nan u nemek, tuz ekmek**

** Fatih Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Görevlisi.

hakki; şükran minnettarlık”(Sami 1317: 898) şeklinde açıklanmıştır.

Muhtevası ve sosyal hayattaki kullanımdan dolayı tuza, fütüvvet ve bazı tarikatlarca farklı semboller yüklenir. Örneğin Bektâşilikte tuz, dengeyi sembolize eder. Uçucu ve katı iki zehir nasıl bir ölçüde birleşip bir şifa unsuru olmuştusa, bir denge oluşturmuşsa bu şekilde dengede olmayı tanımlar. İnsanlara dengeli olmayı hatırlatır. (Temren 1995: 214)

Halk şiirimizde tuzla ilgili en sık kullanılan söyleyiş **Tuz Ekmek Hakkı** deyimidir. Prof. Dr. Şükrü ELÇİN “Tuz Ekmek Hakkı Deyimi Üzerine”¹ adlı makalesiyle bu deyim kullanılışına dikkat çakarak, deyim tarihi eserlerde, edebi eserlerde ve halk edebiyatı mahsullerinde kullanılışı ile ilgili genel bilgi vermiştir.

Bu çalışmamızda da tuz ve tuzdan türetilen söyleyişlerin halk şiirimizde ne şekilde ve hangi anlamlarda kullanıldığını örneklerden hareket ederek göstermeye çalışacağız.

“Deyimler ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. Ulusun söz yaratma gücünden doğar. Her deyim hoş bir buluştur. Bir küçük söz dağarcığına koca bir anlam sığdırılmıştır. En uçucu kavramlar en ince hayaller en güzel benzetmeler çeşit çeşit mecazlar ve söz ustalıkları mini mini bir deyim yapı harçları arasında parlar”(Aksoy 1983: 47)

Deyimler toplumun malı olan eski sözlerdir. *“Deyim genel dilin malı olan sözdür. Bir kavram bir durumu ya çekici bir anlatım ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış küçük topluluğu ya da tümcedir.”*(Aksoy 1983: 52)

Tuz ekmek hakkı deyimini “Birinin ekmek yedirip iyilik ettiği kimse üzerindeki hakkı ya da söz konusu kişinin ona duyduğu gönül borcu”, (Kırbaş 1991: 339) “Sofrasında yemek yediği ve iyiliklerini gördüğü kimsenin kendisi üzerinde bulunduğu kabul edilen hak, duygusal borç”(Aksoy 1983: 1080) anlamında kullanılagelmiştir

*“Türklerin tarihine edebiyatına ve folkloruna giren **tuz ekmek hakkı** dostluk, vefa, arkadaşlık, sadakat, insanlık, samimiyet, mertlik, dürüstlük gibi kavramları içine alan zengin bir klişedir.”*(Elçin 1977: 74)

Tuzla ilgili **“Tuz ekmek olsun; bizim yediklerimizden size de sunuyorum, yiyin de aramızda yakın dostluk olsun”**(Aksoy 1983: 1080) anlamında kullanılmaktadır.

Deyimlerle ilgili sözlüklerde tuzla ilgili olarak *“tuz biber ekmek, tuzla buz etmek, tuzlayayım da kokma, tuzluya mal olmak, tuzluya oturmak, tuzluya patlamak, tuzsuz helva gibi sallanmak, tuzu kuru”*(Kırbaş 1991: 339), *“tuzsuz helva gibi sallanmak, tuz yemiş tavuk gibi düşünmek, tuz yumurtlamak”*(Sözlük 1996: 169), *tuzdan tuz suyu çıkar* (Sözlük 1996: 196), *“tuz devesi gibi köpürdirmek, tuz ekmek olsun, tuzu kurtlanmak, tuzunu küle katmak, tuz yerine buz yalamak, tuz yüküyle buz yükünün arasında yatasın”*(Sözlük 1996: 393), *“ekmeğinin tuzu olmamak, ekmeğim atbaşı tuzum gözünü köretsin”*(Sözlük 1996: 298), *“çorbada tuzu bulunmak, açık yaraya tuz ekilmez, aç tuz ile tuz oran ile, balık (et) kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa ne yapılır ?, tatsız aşı tuz neylesin, akılsız başa söz neylesin, tadı tuzu kalmamak, tatsız tutsuz”* (Sözlük 1996: 196) söyleyişleri

Türkçemizde kullanılmaktadır. İçinde tuz sözcüğünün ve tuzla ilgili söyleyişlerin bulunduğu yüze yakın deyim ve atasözümüz bulunmaktadır.

Deyim ve atasözlerimizde bu denli yer alan ve kullanılan tuzla ilgili deyişlerin en güzel örneklerine doğal olarak halk şiirimizde rastlarız.

Birbirine bir şekilde hakkı geçen, birlikte yiyip içen insanlar bir müddet sonra ayrılacakları zaman helalleşme ihtiyacı duyarlar. Bu tür kişiler arasında samimiyet ve arkadaşlık ileri seviyededir. Bunların mutlaka birbirine çeşitli maddi ve manevi katkıları olmuştur. Bu katkılara, bir başka tabirle birbirine hak geçme meselesine karşılık olarak **tuz ekmek hakkı** ifadesi kullanılmıştır.

Şiirlerde **tuz ekmek hakkı** Farsça söyleyişle **nân u nemek hakkının** unutulmaması gerektiği vurgulanır. Halk şairi genellikle bir yerden ayrılırken başta sevgilisi olmak üzere dostlarıyla helalleşirken **tuz ekmek helalliyi** diler.

Karacaoğlan bir şiirinde **tuz ekmek hakkının** helal edilmesini şu şekilde ister;

Yeni geldi Arap atın sökünü

Seyir eyle sağa sola bükeni

Helal edin **tuz ekmeğin hakkını**

Varamıyom beni burda eyler var

Karacaoğlan (Cunbur 1973: 128)

Kerem ile Aslı hikayesinde de “tuz ekmek” deyimini ile ilgili manzum ve mensur bölümlerde şu söyleyişler yer almaktadır; “**Tuz ekmek hakkı** bilmeyenin ardına düşüp de ne yapacaksın”(Güney 1968: 47), “**Tuz ekmek hakkı** için gel seninle eğri oturup doğru konuşalım”(Güney 1968: 28), “Az gittiler uz gittiler, susadıkça soğuk sular su içerek,

açıktıkça **tuz ekmek** yiyerek günlerce yol gittiler”(Güney 1968: 55), “Öyle bir can ciğer oldular ki birbirinden kız alıp veriyor, **tuz** alıp veriyorlardı. ”(Güney 1968: 103), Tuz ekmek hakkı bilmeyenler için de hikayede “**tuz ekmek hakkını**”(Güney 1968: 125) ifadesi kullanılır.

Manzum bölümlerde **tuz ekmek hakkı** deyimini şu şekilde kullanılmıştır: **Tuz ekmek** yediğim kavim kardeşler

Nedir bu feleğin ettiği işler

Gözümden akıttım kan ile yaşlar

Gelin helallaşın ben gider oldum

Âşık Kerem (Güney 1968: 47)

Tuz ekmek hakkı deyimini şiirlerinde sıkça kullanan bir başka şairimiz Derdiçok'tur. Derdiçok² da tuz ekmek hakkının unutulmaması gerektiğini vurgulayarak sevdiklerinden **tuz ekmek helalliyi** dilemiştir.

Sağma soluna al yeşil takın

Unutmazsan yeter **tuz ekmek**

hakkın

Etme bu kadar ah durağım yakın

Gelirim görmeye ağlama dedim

Derdiçok (Demir 1993: 242)

Şimdi olamıyom ben dosta yakın

Adam unuttur mu **tuz ekmek hak-**

kın

Çok durma burada sen seni sakın

Bura dört çevrenin avlığı turnam

Derdiçok (Demir 1993: 270)

Tuz ekmeği helal eyle sevdiğim

Gayri sizin elden göçer giderim

Bundan sonra bana gülmek haram-

dır

Boyuma kara don biçer giderim

Derdiçok (Demir 1993: 278)

Şairimiz başka şiirlerinde “Tuz ekmeği helal etsin yoldaşlar, Tuz ekmeği helal edin gâziler, Tuz ekmeği helal edin

kardaşlar” söyleyişlerini kullanmaktadır.

20. yüzyıl halk âşıklarımızdan Hasretî³ tuz ekmek hakkını unutmadığını belirtir;

Kaymet bilmek gerek bu tatlı canın
Sefa sürmek gerek şöhret ve şanın
İkramın gördüğüm sadık irfanın
Ekmeği bendedir **tuzu** bendedir
Hasretî (Tanrıkulu 1998: 478)

Halk şiirimizin güçlü söyleyişlere sahip ozanı Pir Sultan Abdal tuz ekmeğini yediği kişiye karşı hoşgörülü olunması gerektiğini vurgular. Şiirde bu durum şu şekilde dile getirir:

Bir kardaşa meyil verip
Tuz ile ekmeğin yiyip
Azıcık noksanın görüp
Tez başına kakma gönül
Pir Sultan Abdal (Bezirci 1995: 155)

Bir başka şiirinde Farsça söyleyişle **nan u nemek** şeklinde aynı deyim kullanır:

Pir Sultan'ım bu ne demek
Hiç cahile çekme emek
Hazır pişmiş **nan u nemek**
Yedirenin demine hu

Pir Sultan Abdal (Bezirci 1995: 365)
Âşık Karahanlı⁴ tuz ekmek hakkının gizli kalmayacağını şu dördlüğünde dile getirir:

Dost gerek dostuna eylik eylesin
Ekmek gizli kalmaz **tuz** gizli kalmaz

Ayetin firdevste gönül eylesin
Elif gizli kalmaz cüz gizli kalmaz
Karahanlı (Tanrıkulu 1998: 88)

“Tuz Ekmek hakkı” deyimini zıddı olarak kullanılan **tuz ekmek haini** deyimini de “ekmeğini yediği iyiliğini gördüğü kişiye ihanet kötülük eden kimse” (Kırbaş 1991: 339) anlamında kulla-

nılmaktadır.

Bir ilenç olarak kullanılmakta olan olan **tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olsun** ifadesi de Türkçemiz içinde kullanılır. Halk inanışına göre, iyiliği görülen ekmeği yenilen kişiye karşı saygısızlık ve hainlik eden kimseyi Allah cezalandırır:

Karacaoğlan, **tuz ekmek** yenilen yani iyiliği görülen yere hıyanetlik yapılmayacağını dile getirir:

Ararsan var kalbin ara
İller sana ne der göre
Tuz ekmek yediğin yere
Hıyanetlik etmek olmaz
Karacaoğlan (Cunbur 1973: 239)

Halk âşıklarımızdan Şeref Taşhova bir deyişinde tuz ve ekmek değerinin oluşması için gerçek âşık olunması gerektiğini ifade eder;

Şeref der ki gerçek âşık olmayan
Dert ortağı telli sazı çalmayan
Yediğinin kıymetini bilmeyen
Ekmek fayda etmez **tuz** fayda etmez

Şeref Taşhova (Tanrıkulu 1998: 56)
Seyrani de **nan u nemek** (tuz ekmek) **hakkını** bilenlerin kalmadığından şikayet ederek tuz ekmek hakkını bilmeyenin kılıç çalınmayacak kadar değersiz olduğunu ifade ederek **tuz ekmek hakkı** bilmenin önemine işaret eder;

Uyan deli gönül uyan
Sokar seni kara yılan
Kalmamıştır pek çok sayan
Hakkın nan ve nemeklerin
Seyrani (Okay 1953: 108)
Anandan babandan beddua alma
Anlar rızasından sen geri kalma
Tuz ekmek bilmeze kılıcın çalma
Bir de emanete etme hıyanet
Seyrani (Yüksel 1997: 126)

Levnî de *Atalar Sözü Destanı*'nda tuz ekmek hakkını bilmeyeni halden anlamaz olarak niteler ve dertlerin bu tür kişilere anlatılmamasını öğütler;

Dediler bu pendi sordumsa kime

Tuz ekmek bilmeze halini deme

Kül kömür ye, namert lokmasın yeme

Gün olur başına kakar demişler

Levnî (Elçin 1986: 128)

XVIII. asır saz şairlerimizden Şikârî de *"Atalarsözü Destanı"*nda **"tuz ekmek ye"** ifadesiyle basit ve sade yiyeceği kastediyor. Namert lokması yemektense **"tuz ekmek"** yenilmesini tavsiye ediyor;

Avrata oğlana sırrımı deme

Tuz etmek ye nâmert lokmasın yeme

Dağda gez belde gez namazın koma

Namaz seni yolda komaz demişler

Şikârî (Dilçin 2000: 18)

Halk şairi için bulunduğu yerin maddi güzellikleri genel olarak tuz ekmek olarak kullanılmıştır. Ekmek bazı yörelerde "etmek" şeklinde telaffuz edilir. Şair sılada hiç bir şeyden lezzet alamaz. Âşık Şenlik bir şiirinde **tuz ekmeği** bu anlamda kullanmıştır;

Sılayımış bu dizimin direği

Cismimin cesetde titrer üreği

Bu yerlerin **tuz etmeği** çöreği

Haram olsun bunnan bele sevdiğim

Âşık Şenlik (Aslan 1975: 274)

Âşık için her şey sevgiliyle vardır.

Sevgiliden ayrı hiç bir şeyin tadı tuzu yoktur. Gevheri bir şiirinde sevgilisiz yenilen ekmek ve tuzun (nan u nemek) kendisine zehir olduğunu ifade eder;

Bana sensiz semdir bu **nân u nemek**

Şimdi bana yardır bu çarh-ı felek

Bimarlık mecruhluk dirsene ne demek

Başım üzre döner dolab oldu gel

Gevherî (Elçin 1984: 152)

Bir başka deyişinde ise Gevheri sevgilinin gönlünde misafir olmayı diler ve misafir olması halinde kendisine yük olmayacağını ondan tuz ekmek istemeyeceğini ifade eder;

Müsafirhanende olamam mihman

Gayet garibindir akl ü dil ü can

İstemez senden gönül **nemek ve**

nân

Bir iki gün hanende mihmanın olsun

Gevherî (Elçin 1984: 285)

Aynı söyleyiş bir başka şiirde şu şekilde kullanılmıştır;

Adalet tahtında ey şah-ı huban

Cem eyle uşşakı divanın olsun

İstemezler senden âb ü **nemek nân**

Bir iki gün heman mihmanın olsun

Gevheri (Elçin 1984: 324)

Türk Halk şiirimizin başarılı temsilcilerinden Dadaloğlu sevgilinin nazları ve çektiği çileler sonucu "yaramı doldurdun ince tuzunan" diyerek **yaraya tuz basmak** deyimini kullanır. Şiirin devamında "Üstüne biber ektin öl deyi" ifadesi de **yaraya tuz biber ekmek** deyimini ile aynı anlamdadır.

Yüce dağ başında kar var buzunan

Yaktın beni ağda ile nazınan

Yaremi doldurdun ince **tuzunan**

Üstüne de biber ektin öl deyi

Dadaloğlu (Makal 1975: 121)

Şairimiz bir başka şiirinde de sevgili uğrunda tuzluca göllere düşer, bu durumda yaralı olan şairin acısı katlanır;

Ebem şu dağları aştım da geldim

Tuzluca göllere düştüm de geldim

Mahmihri sevdasın tuttum da geldim

dim

Aman ebe kadın bana bir haber

Dadaloğlu (Makal 1975: 174)

Âşık Çerkezoğlu⁵ benzer bir ifade-
sinde “yarama derman isterken tuzlanı-
rım” diyerek beklentilerinin aksine acı-
sının arttığını vurgular:

Yarama derman isterken

Tuzlanırım yazık bana

Belki eğri gidiyorum

Düzlenirim yazık bana

Çerkezoğlu (Tanrıkulu 1998: 306)

Âşık Şenlik akli noksan kişinin şap
ile tuzu, (tuz burada tat anlamında kul-
lanılmıştır) yani tatlı ile tuzluyu ayırt
edemeyeceğini vurgular;

Eyyâmı tagayyür gören perişan
olur hali

İnsana merak getirir nadanın gal-
magalı

Dayazı derine gatsan tanımaz hası
hamı

Ahlı nohsan bikâmile şab da birdi
tuz da bir

Âşık Şenlik (Aslan 1975: 74)

Gevheri **tadı tuzu kalmamak** de-
yimini kullanarak yaşlandığını ifade
eder;

Gevheri her şeyden çekildi elim

Aşnâlık etmeden kesildi dilim

Dal oldu kâmetim büküldü belim

Ben bilirim tadım **tuzum** kalmadı

Gevherî (Elçin 1984: 83)

20. yüzyılın başarılı halk şairlerin-
den Âşık Veysel **bala tuz katmak** deyi-
mini kullanarak yanlış iş yapan düzeni
bozan, işin tadını kaçırın kişiler için
kullanmıştır.

Şehvetle âşıktır kıza gelince

Arı olan **tuz** katar mı balına

Ebrişimden nazik ipek teline

Takarlar çeşitli yalan âşıklar

Âşık Veysel (Oğuzcan 1999: 103)

Bir başka şiirinde aynı ifade tekrar
kullanılmıştır;

Kimi yaya kimi atlı

Kimi uçar çift kanatlı

Dünya şirin baldan tatlı

Eyvah balı **tuz**a katmış

Âşık Veysel (Oğuzcan 1999: 27)

Âşık Azerî⁶ tuzu İbrahim peygam-

berin bulduğunu telmih ederek, fiilleri
yapandan çok yaptırana dikkat çeker:

İsmail tam dünyanın yoklarlar bizi

Havada bulut var saymam yıldızı

İbrahim peygamber bulmuştu **tuzu**

Tuzlayan ben tuzlatana dikkat et

Azerî (Tanrıkulu 1998: 399)

Âşık Merdanî⁷, dostu için yapacağı
fedakarlığı tuzun ateşte erimesine ben-
zetiıyor:

Tuz gibi ateşte eririm diyor

Dost için canını veririm diyor

Her yerde her şeyi görürüm diyor

Ne göreni gördüm ne gören var

Merdanî (Tanrıkulu 1998: 548)

Divan şiirinin tesirinde söylediği
bir şiirinde Erzurumlu Emrah, Klasik
şiirde sevgilinin dudağının tuzlu olması
mazmunu kullanır. Aşkın başkaları
tarafından yerilmesine karşılık tuz ile
aldatılarak boynundan tutulduğunu bir
bakıma yakalandığını ifade eder;

Sakın tan itme Emrah uğraşursa
merd-i aşkınla

Giribânun ne yapsın **tuz** ile haye-
vân tutmuş

Erzurumlu Emrah (Karadağ 1996:
416)

Âşık Veysel ise sevgiliyi, tuz ile bes-
leyeceği koyun gibi hayal eder;

Kurulma sevdiğim güzelim deyin

Bağlama karayı alları geyin

Ben bir çoban olsam sen de bir ko-

yun

Beslesem elimde **tuz** ile seni

Âşık Veysel (Oğuzcan 1999: 104)

Olayların normal seyrinde gelişmesinden şikayet eden Kara Mehmet "**tuzlana tuzlana gitmek**" deyimiyile terbiye oluşu, yerinde uygun olan davranışı kasteder;

Nedir niyet öyle oyun

Nereden geliyor soyun

Sahrada yayılan koyun

Tuzlana tuzlana gider

Kara Mehmet (Tanrıku 1998: 428)

Pir Sultan Abdal da bir şiirinde tuzlanmak terimini terbiye edilmek anlamında kullanır. Şiirde talibin (Bektaşî tarikatında tarikata girmeye istekli kişi) üstat bazı söyleyişlerde mürşit huzurunda terbiye edilmesi **tuzlanma** şeklinde ifade edilir;

Talibin özünü halleyile pişir

Bu meydana çiğden lokma gelir mi

Üstat nazarında **tuzlanmayınca**

O lokmada lezzet karar olur mu

Pir Sultan Abdal (Bezirci: 1995: 365)***

Bazı yörelerde dünyaya gelen çocuklara tuzlu suyla yıkanılır. Karacaoğlan da şiirinde bu şekilde tuzlandığını ifade eder;

Ben de bildim şu dünyaya geldiğim

Tuzlandım da çaputlara belendim

Bir zaman da beşiklerde eğlendim

Anamın sütüne kandırdın beni

Karacaoğlan (Cunbur 1973: 321)

Seyrani bir başka şiirinde **aşına tuz katmak** deyimini kullanır. Şiirde, kendisine uygun olan kişilerle dostluk kurulması gerektiğini, aksi takdirde kurulan dostlukların sıkıntıyla sonuçlanacağına işaret edilir;

Kimi gözü gözüne kaşı kaşına

Benzemezse **tuzun** katma aşına

Bir gün şu cihanı eder başına

Esir zindanından daha dar gibi

Seyrani (Yüksel 1987: 68)

Âşık Veysel ulaşılmayan sevgili için **tuzlu** deyimini kullanır;

Aşkın beni elden ele gezdirdi

Çok dolandım bulamadım eşini

Beni candan usandırdı bezdirdi

Tuzlu imiş yeyemedim aşını

Âşık Veysel(Oğuzcan 1999: 24)

Derdiçok, bir başka şiirinde kendini başkalarını göstermek için pazara çıkan, gerçek niyetleri satış olmayan kişileri yerer. "Eldeki yüz dirhem tuzun" bahane oluşuna dikkat çeker.

Güzelim diyerek görünür göze

Kırmızılık çalmış çokları yüze

Elinde mahana yüz dirham **tuza**

Kuruyor çarşıda bazar avratlar

Derdiçok (Demir 1993: 426)

Günümüz âşıklarından Günay Yıldız "Şam şemsebe tuz diyemem" ifadesiyle bir konuda acele karar vermemek, iyice inceleyip değerlendirmek anlamını kasteder.

Günay Yıldız gitmem lazım

Dosta doğru satmam lazım

İnceleyip tartmam lazım

Şam şemsebe **tuz** diyemem

Günay Yıldız (Tanrıku 1998: 128)

Tuz, içine katılan bazı şeylere lezzet verdiği için için tat anlamında da kullanılır. Âşık Tanrıku bu şiirinde, görüldüğü gibi olmayan için "ne tuzun tuza benziyor" ifadesini kullanır, aşığımız gerçek tadı bulamamanın sıkıntısını bu şekilde dile getirir;

Güç harcadın gücü verdin

Başındaki tacı verdin

Tatlı diye acı verdin

Ne **tuzun tuza** benziyor

Tanrıku⁸ (Tanrıku 1998: 133)

Âşık Mustafa, adının peygamber

adı oluşuyla övünür, tuzun tat verdiğini hatırlatarak tatlı olan her şeyde kendisinin olacağını ifade eder;

Âşık Mustafa'yım Hakk'ın tadıyım
Mana aleminde resül adıyım
Gönül sofrasının ben bir tadıyım
Elde **tuzda** ara beni ey gönül
Mustafa Aydın (Tanrıkulu 1998:

171)

Günümüzün usta âşıklarından Murat Çobanoğlu zamandan şikayet ederek bir şeylerin eksik oluşundan söz eder, lezzet alamamasını tuzun eksik oluşuyla ifade eder.

Böyle mi dünyada bilmem adalet
Ne muhabbet kaldı ne de sehabet
Gönül sofrasından almadım lezzet
Acaba yemekte **tuz** mu kalmadı
Çobanoğlu (Tanrıkulu 1998: 122)

Kul Nûri⁹ ise gerçek tattan anlayan insanların olmayışından şikayet eder.

Neden ise hiç kanaat kalmadı
Çoktan azdan anlayanı görmedim
Ya nasıl olacak sohbetin vardır
Özden **tuzdan** anlayanı görmedim
Kul Nûri (Tanrıkulu 1998: 268)

İşi bilen kişilere duyulan özlemin dile getirildiği bir başka deyişte Âşık Erdalî¹⁰ şöyle seslenir;

Her gelen bir yara açtı
Bilenler bu işe şaştı
Ağzımızın tadı kaçtı
Baldan **tuzdan** anlayan kim
Erdalî (Tanrıkulu 1998: 407)

Olaylar karşısındaki çaresizliği ve boyun eğmeyi Âşık Sefil Selimî¹¹ "sıcak pişmiş yemek gibi tuza boyun eğer oldum" deyişiyle ifade eder;

Sıcak pişmiş yemek gibi
Tuza boyun eğer oldum
Ateşim sönmek üzere
Köze boyun eğer oldum

Sefil Selimî (Tanrıkulu 1998: 319)

Maksut Koca, ehil olmayan kişilerin yapacağı işlerin yaraya tuz basmak gibi olumsuz etki yapacağını vurgular;

Bir derdini bilmeyene söylersen
Cahili getirip kamil eylersen
Naşiyi getirip tabip eylersen
Çıban eksik olmaz **tuz** eksik olmaz
Maksut Koca (Tanrıkulu 1998: 341)

Her şeyin olması gereken yerde güzel durduğunu belirten Torunî¹² "**buzda tuzda aramak**" tabirini bir şeyi olması gereken yerde aramamak anlamında kullanır.

Der Nusret Torunî gönlünü doldur
Acayip hâl oldu bu nasıl hâldir
Büz yerinde gül dalında güzeldir
Buzda **tuzda** arıyorum boşuna
Torunî (Tanrıkulu 1998: 371)

Bazı nesnelere tuzlanarak kullanılır, bu şekilde bozulması önlenir. Âşık Dündar¹³ buna telmih ederek "er meydanında **tuzlanmayın**" der, yani yalan ve yanlış işler yaparak bunu tuzla kapatmaya karşı çıkar;

Melül melül bakmayasın
Yalan yanlış atmayasın
Yalan yanlış kokmayasın
Tuzlanmayın er meydanı
Dündar (Tanrıkulu 1998: 620)

Halk şüirinin güzel örneklerinden olan bir atışma sırasında rakibine "Çorbaya tuz at" diye seslenen Âşık Bekir Sâlim sonuçta oluşacak edebi eseri bir çorbaya benzetir.

Gerçi korkacağım amma
Gel yüzünü de göreyim
Bir çorba pişireceğiz
At **tuzunu** da göreyim
Bekir Sâlim (Tanrıkulu 1998: 621)

Âşık İmamî¹⁴ "Tuzumuz Rahmânî olsun" deyişiyle yapılacak işlerdeki gü-

zelliklerin ilahiliğine işaret eder ve bu ilahiliği bekler:

Ey erenler bu sayfada

Tuzumuz Rahmânî olsun

Basiret bakmasın ya da

Gözümüz Rahmânî olsun

İmamî (Tanrıkulu 1998: 572)

Görüldüğü gibi halk şairlerimiz tuz-
la ilgili söyleyişlerinde oluşturdukları
mazmun ve deyimlerle güzel deyişler
oluşturmuşlardır. Detaylı bir tarama ya-
pıldığında örneklerin daha da zenginle-
şeceği muhakkaktır. Sözlü kültürün di-
ğer örnekleri üzerinde tuz motifi hakkın-
da yapılacak çalışmalarla tuzun Türk
kültüründe yeri ve önemi daha netlik
kazanacaktır. Özellikle Türk dünyasın-
da yapılacak genel bir çalışma ile tuzun
Türk folklorundaki yeri ve önemi ortaya
çıkacaktır. Halk şiirleri sözlü kültürle
yayıldığından dilimize ve kültürümüze
ait söyleyişler en eski halleriyle dilden
dile aktarılacak kadar zamanımıza kadar geti-
rilmektedir. Söyleyişlerin orijinalliği ve
kalcılığı açısından bu da bir avantaj
sağlamaktadır. Bu tür söyleyişlerin tes-
piti dilimizin ifade ve kültür zenginliği-
ne katkıda bulunacaktır.

NOTLAR

* Bu çalışma Marmara Üniversitesi (İstanbul
2000) "Türk Kültüründe Ayrıntılar: Tuz" adlı uluslar
arası sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

*** Asım BEZİRCİ: a.g.e., s.365.

¹Şükrü ELÇİN'e ait olan bu makale "Tuz Ek-
mek Hakkı Deyimi Üzerine, Halk Edebiyatı Araştır-
maları, Kültür Bakanlığı, MİFAD Yayınları, Ankara
1977, s.74-81." Adlı eserde yayınlanmıştır.

²Asıl adı: Ömer Lütfi PİŞKİN.

³Asıl adı Sadi DEĞER.

⁴Asıl adı Murat YILDIZ.

⁵Asıl adı Fuat ÇERKEZOĞLU

⁶Asıl adı İsmail AZERİ.

⁷Asıl adı Musa MERDANOĞLU.

⁸Asıl adı Nâzım İrfan TANRIKULU.

⁹Asıl adı Nurettin TÜRKAN.

¹⁰Asıl adı Zeki ERDAL.

¹¹Asıl adı Ahmet GÜNBLUT.

¹²Asıl adı Nusret YAZICI.

¹³Asıl adı Selahattin DÜNDAR.

¹⁴Asıl adı Ahmet İMAM.

KAYNAKÇA

DEMİR (Sıddık) 1993, *Afşinli Derdiçok* (Ömer
Lütfi PİŞKİN), Ankara, Alç Okul Yayınları.

DİLÇİN (Dehri) 2000, *Edebiyatımızda Atasöz-
leri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

ELÇİN (Şükrü) 1977, "Tuz Ekmek Hakkı De-
yimi Üzerine", *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Kültür
Bakanlığı Yayınları.

ELÇİN (Şükrü) 1984, *Gevheri Divanı*, Anka-
ra, Kültür ve Turizm Bakanlığı MİFAD Yayınları:
56,

ELÇİN (Şükrü) 1986, *Halk Edebiyatına Giriş*,
Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

GÜNEY (Eflatun Cem) 1968, *Kerem ile Aslı
Hikayesi*, İstanbul, Varlık Yayınevi.

KARADAĞ (Metin) 1996, *Erzurumlu Emrah*,
Yaşamı Sanatı Şiirleri, Ankara,

KIRBAŞ (Mengüç) 1991, *Deyimler Sözlüğü*,
Ankara, Koza Yayınları.

MAKAL (Tahir Kutsi) 1975, *Dadaloğlu*, İstan-
bul, Toker Yayınları.

OĞUZCAN (Ümit Yaşar) 1999, *Aşık Veysel
Dostlar Beni Hatırlasın, Şiirleri, Sanatı, Hayatı*, İst-
anbul,

OKAY (Hâşim Nezihi) 1953, *Develili Seyrani*,
İstanbul, Maarif Kitabevi.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, 1995, Ankara,
Cilt 4, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

SAMİ (Şemseddin) 1317, *Kamus-ı Türkî*, Der-
saadet, Dersaadet Yayınları.

TANRIKULU (Nazım İrfan), 1998, *Âşıklar Di-
vanı*. (Günümüz Aşıkları), İstanbul, Özel Yayın.

TEMREN (Belkis), 1995, *Bektaşiliğin Eğitsel
ve Kültürel Boyutu*, Ankara, Kültür Bakanlığı Ya-
yınları.

YÜKSEL (Hasan Avni) 1987, *Aşık Seyrani*,
Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.